

dəbiyyat tariximizin yeni metodoloji düşüncə ilə tədqiqi və tədrisi müstəqillik dövrünün prioritet məsələlərindən biridir. Professor Təyyar Salamoğlunun "XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ədəbiyyatının aktual problemləri" adlı dərs vəsaitinin (Bakı, Elm və təhsil, 2021, 664 s.) nəşri bu mənada mühüm hadisədir. Kitabın elmi redaktoru və "Ön söz" müəllifi professor Yaqub Babayev, rəyçiləri professor Bədirxan Əhmədov və dosent Razim Məmmədli-dir. Kitabın "annotasiya"-sında qeyd olunur ki, dərs vəsaiti müəllifin XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ədəbiyyatına dair tədqiqatlarını əhatə edir.

Ədəbiyyatımızın tədrisinə unikal töhfə

Kitabda milli tənqidi realizmin C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, maarifçi realizmin Ə.Haqverdiyev, N.Nərimanov, İ.Musabəyov, S.M.Qənizadə, romantizmin A.Şaiq C.Cabbarlı, Ə.Cavad, U.Sadiqzadə kimi nümayəndələrinin yaradıcılığı, ədəbi tənqidin aparıcı simalarından F.Köçərli, S.Hüseyn, Ə.Hüseynzadənin irsi yeni metodoloji konsepsiya əsasında araşdırılmışdır. Dərs vəsaitində milli tənqidi və maarifçi realizmlərin, romantizmin yeni estetik prinsiplərinin müəyyənəndirilməsi istiqamətində də əsaslı fikirlər irəli sürülmüşdür.

Kitab professor Yaqub Babayevin "Meyar həqiqətdir" və müəllifin "Problemlər" in həllinin metodoloji tərəfləri haqqında" yazıları ilə açılır.

Diqqətimizi ilk çəkən problemlərin aktuallığı, onlara yanaşma meyarlarının yeni metodoloji konsepsiyaya əsaslanmasıdır. Çünki tənqidi realizmin baniləri Cəlil Məmmədquluzadə və Mirzə Ələkbər Sabir, maarifçi realizmin görkəmli nümayəndələri Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Nəriman Nərimanov, romantizmin aparıcı simalarından A.Şaiq C.Cabbarlı, Ə.Cavad, habelə, ədəbi tənqidimizin klassikləri F.İridun bəy Köçərli, Seyid Hüseyn və Əli bəy Hüseynzadə irsi həmişə müasirimiz, milli-mənəvi sərəvətimizdir.

Professor Təyyar Salamoğlunun da məqsədi problemlərin həlli metodologiyasının yönlerini göstərmək, nəzəri-metodik və elmi əsaslarını şərh etmək və ümumiləşdirməkdir.

Elmi redaktorun qənaətinə görə, "kitabdan dediyimiz dövrün həm ədəbi cərəyanları, bu cərəyanların mahiyyəti və estetikası, onların aparıcı simalarının yaradıcılığının əsas məqamları, məfkurə yükü barədə, həm də o dövr ədəbi tənqidimizin ümumi mənzərələri haqqında müəyyən obyektiv elmi məlumatlar ala bilərik. Belə bir uğurlu cəhət müəllifin xatırladılan ədəbi-tarixi mərhələnin gedişatına, proseslərinə, təmayüllərinə, ideya-mövzu axtarışlarına, təlqin və təbliğ etmək istədiyi mətləblərə geniş müstəvidə baxmaq istəyindən və missiyasından irəli gəlmişdir. İstək və missiyanın yükü ağır, cəfali və məsuliyyətli olsa da, nəticəsi səmərəli və fərəhlidir".

Bu mənada Təyyar Salamoğlu tədqiqat prosesində elmi-nəzəri və metodik mənbələr, mətnşünaslıq işləri, mətbuat tarixi və publisistika, arxiv materialları, məqalə və monoqrafiya, habelə, dissertasiya və avtoreferatlara istinad edib, mükəmməl tədqiqat əsərini elm və tədris mühitinə çıxarıb.

Kitab müəllifin uzun illər apardığı araşdırmalara, elmi-tədqiqat təcrübəsinə, əldə etdiyi yeniliklərə, mühüm elmi müddəa-

lara istinad edir. Onlar monoqrafiyalarda, jurnal və elmi-metodik toplularda sınaqdan keçirilib, haqqında rəylər, məqalə və resentyalar yazılıb.

Birinci bölmə "Tənqidi realizm", ikinci bölmə "Maarifçi realizm", üçüncü bölmə "Romantizm" ədəbi cərəyanlarına, dördüncü bölmə isə "Ədəbi tənqid"ə dair məsələləri əhatə edib. Doğrudur, sonuncu bölmə əvvəlki üç problemin qoyuluşu və elmi həlli ilə birbaşa bağlanmasa da, onlarla kompozisiya səddi də yaratmayıb. Kitab ciddi elmi-tədqiqat mətnləri olsa da, özündə tədris-metodik məqsədi də ehtiva edib, nəşrə dərs vəsaiti kimi təqdim olunub. O səbəbdən nəzəri və tənqidi mətnlər ədəbiyyat tarixçiliyinin üzvi hissəsinə çevrilib, nüfuzlu alimin ədəbiyyatşünaslıq baxışlarını ortaya qoyub.

Yanaşmalar ənənəvi təhlil metodunun tarixi-müqayisəli üsullarına əsaslanarsa da, problemlərə elmi-nəzəri baxışda əsaslı yeniliklər diqqəti cəlb edir.

Tədqiqatlardakı aktual problemlər nədədir? Birincisi, ədəbiyyatşünaslıq müstəvisində tənqidi realizmin müəyyən olunmuş estetikasına yeni yanaşmada. Bu baxımdan, müəllif Cəlil Məmmədquluzadənin təqdimatında mövcud elmi fikir və nəzəriyyələrdəki "Qaranlıq dünya - "zülmet səltənəti" ideyasına fəlsəfi-ideoloji baxış ifadə edib. Bu "fəlsəfi və ideoloji" əsaslar T.Salamoğlunun aydın elmi məntiqi, arqumentlərinin təzəliyi, elmi üslubunun mükəmməlliyi, habelə, yazılı ədəbi dilin publisistikadan sıyrılmış elmi-tədqiqat üsulunda təzahür edib. Alim altı istiqamətdə tənqidi realizmin prinsipləri və tələblərinə cavab-argument hazırlayıb. Yəni, fəlsəfi-ideoloji zəmin, Mirzə Cəlilşünaslıqı yeni mərhələyə daxil etmək, yeni elmi-nəzəri baxış müstəvisi müəyyənəndirmək (baxmayaraq ki, bu yöndə kifayət qədər mövcud elmi-tənqidi ənənə üzərində hərəkət edib), Novruzəli və Məhəmməd həsən əmi surətlərinin sovet ideoloji basqıları altında deyil, müstəqilliyin imkan verdiyi bədii mətn kontekstinin diktə etdiyi həqiqətlərlə təqdimi, Novruzəli - Vəli xan, Məhəmməd həsən əmi - Xudayar bəy tandemində mətn münasibətlərində sanki görünməyən mətləblərin tarixi-estetik mahiyyətdə ifadəsi, "Usta Zeynal" məntiqinin çağdaş yozumu, yeni səviyyəsi, nəhayət, "Ölümlər" tragikomediyası poetikasının özüllərində islam qavrayışının dayanması, birləşən mövqələrin təzahürü... Bu baxımdan, müəllif istifadə olunmuş mənbə və qaynaqları da göstərüb, nəticələr əldə edib, ümumiləşmələr verib.

Mirzə Ələkbər Sabirin təqdimatında beş problem-mövzu, başqa sözlə, yön-istiqamət müəyyənəndirilib: M.Ə.Sabir realizminə elmi-nəzəri və meto-

doloji yanaşma təcrübəsinin bir sıra yeni aspektləri, Sabir yaradıcılığının millilik səviyyəsindən təqdimində ədəbi-tənqidi fikrin obyektini genişləndirmək və daha konkret təzahür etdirmək, Sabir satirasındakı "ictimai yuxarılar" təbəqəsinə münasibətin fəlsəfəsini və mahiyyətini aydınlaşdırmaq, Sabir satirasının konkret dialoji-polifonik mənzərəsini canlandırmaq, onun inkar və təsdiq pafosunu yozmaq, nəhayət, mühacirət ədəbiyyatşünaslığının Sabir irsinə olan metodoloji yanaşmalarının fərqiində olmaq... Bütün bu problemlərin izahında T.Salamoğlunun baxışları yenidir, yeni metodoloji konsepsiya səviyyəsindədir.

Monoqrafiyanın ikinci bölməsi maarifçi realizm yaradıcılıq metodunun əhatə dairəsindədir. Yəni burada Ə.Haqverdiyev, N.Nərimanov, İ.Musabəyov və S.M.Qənizadə irsinin maarifçi təbiəti tam yeni rəkursdan açılır. T.Salamoğlunun yaradıcı dərsləri, mühazirələrinin vüsəti də burada öz işini görüb, yəni daha çox Ə.Haqverdiyev, N.Nərimanov, İ.Musabəyov və S.M.Qənizadə irsi maarif və məktəb səviyyəsindən təqdim olunub. Müasirlik, tarixə konkret yanaşma, ədəbi-sosial kontekst müəllif mövqeyi üçün əsas götürülüb. Ə.Haqverdiyevin hekayəçiliyi və dramaturgiyası, N.Nərimanovun nəsr və dramaturgiyası, İ.Musabəyovun hekayə, povest və romanları, S.M.Qənizadənin "Məktubati-Şeyda bəy Şirvani" diologiyası, "Allah xofu" hekayəsi, təbdil və tərcümələrinin görünməyən tərəfləri üzə çıxarılıb. İstifadə olunmuş qaynaqlar göstərilib.

Üçüncü bölmə romantizm ədəbi cərəyanının estetikası və fəlsəfəsi - mənə və mahiyyəti ilə bağlıdır. Abdulla Şaiq, Cəfər Cabbarlı, Əhməd Cavad, Ümgülşüm Sadiqzadə mətnləri mənbə və qaynaqları ilə birlikdə təhlil predmeti olub.

T.Salamoğlunun "ədəbi tənqid"i üzərində də dayanmaq istəyirəm. Alim klassik və müasir ədəbi tənqidimizin elmi-estetik əsasları üzərində uzun illər araşdırmalar aparıb, tənqidin K.Talıbzadədən sonrakı elmi-nəzəri təcrübəsinə işıq tutub, F.Köçərli-ni, S.Hüseyni, Ə.Hüseynzadəni yeni bucaq altında təqdim edib. Elmi təcrübə, ədəbiyyat tarixçiliyi, nəzəriyyəçiliyi və tənqid təcrübəsi müəllif mətnində birləşib. Bütün bunlar həm də Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Nəriman Nərimanov, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev irsinə elmi-estetik baxışın tamamlanmış yönələri, tərəfləridir. Bir sözlə, kitabda elm ilə praktika, tədrislə təcrübə bir-birini tamamlayıb.

Professor Təyyar Salamoğlunun "XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ədəbiyyatının aktual problemləri" adlı dərs vəsaiti elmi-nəzəri fikrimiz, pedaqoji-metodiki təcrübəmiz üçün faydalı, əhəmiyyətli elmi-metodik qaynaqdır, mənbədir. Bütövlükdə, aktual problemlər "yeni metodoloji konsepsiya əsasında araşdırılıb", elmi-nəzəri fikrimizin estetikasını zənginləşdirib.

Əlizadə ƏSGƏRLİ,
AMEA-nın Nizami Gəncəvi
adına Ədəbiyyat İnstitutu baş
direktorunun müşaviri,
filologiya elmləri doktoru